

ХРОНОТОП ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ ВІРТУАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена дослідженню хронотопу як елементу композиції віртуального дискурсу. Вивчаються попередні дослідження категорії часопростору мовленнєвих жанрів Інтернету, визначаються проблемні питання. Автор робить спробу з'ясувати роль хронотопу мовленнєвого жанру Мережі в контексті його належності до дискурсу.

Ключові слова: хронотоп, віртуальний дискурс, коментар, дейксис.

Олексенко И. П. Хронотоп как элемент структуры виртуального дискурса. – Статья.

Статья посвящена исследованию хронотопа как элемента композиции виртуального дискурса. Изучаются предыдущие исследования категории времени-пространства речевых жанров Интернета, определяются проблемные вопросы. Автор определяет роль хронотопа речевого жанра Сети в контексте виртуального дискурса.

Ключевые слова: хронотоп, виртуальный дискурс, комментарий, deixis.

Oleksenko I. P. Chronotope as a structure component of virtual discourse. – Article.

The article is devoted to time-and-space characteristic as part of the composition of virtual discourse. Author analyzes the time-and-space of commentary and defines its role and place in the virtual discourse.

Key words: chronotope, virtual discourse, commentary, deixis.

Постановка проблеми. Комп'ютерний і віртуальний дискурси становлять актуальну лінгвістичну проблему в наш час. Дослідники ще й досі не мають єдиного розуміння поняття віртуального дискурсу, що передусім зумовлене динамікою розвитку зазначеного явища. Для позначення комунікації за допомогою Інтернету Н. Барон запропонував поняття «комп'ютерно-медійне спілкування». Наразі з лінгвістичної точки зору існують різні дефініції комунікації в Мережі: кіберкомунікація (Г. Трофімова), мережевий дискурс (П. Кондрашов), віртуальний дискурс (О. Вавилова), інтернет-дискурс (Н. Асмус), комп'ютерний дискурс (П. Кондрашов, О. Галичкіна) тощо. А. Самаричова тлумачить комп'ютерний дискурс як сукупність текстів, об'єднаних спільною тематикою [5], О. Галичкіна під поняттям комп'ютерного дискурсу розуміє спілкування в комп'ютерних мережах [3]. О. Лутовинова наголошує, що віртуальний дискурс становить собою текст, занурений в ситуацію спілкування у віртуальній реальності, яка наділена всіма основними властивостями віртуальної реальності (погодженість, актуальність, автономність, інтерактивність, зануреність) і є видом символічної реальності, створеної на основі комп'ютерної та некомп'ютерної техніки, яка реалізує принцип зворотного зв'язку [5, с. 10]. Дослідниця визначає чотири групи моделювання віртуального дискурсу: особистісно зорієнтований (побутовий) дискурс, інституціональний реальний дискурс, віртуальний побутовий дискурс, віртуальний інституціональний дискурс [5, с. 32].

Віртуальний дискурс у цілому та окремі його структурні елементи зокрема стали предметом досліджень таких науковців, як Н. Асмус, О. Галичкіна, Л. Компанцева, О. Горошко, П. Кондрашов, В. Нестеров, Ф. Смирнов, Т. Яхонтова.

Мета статті – дослідження хронотопу мовленнєвого жанру віртуального дискурсу та визначення його дискурсоутворювальної функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні (в силу молодості науки), на думку О. Горошко, ще відсутній стійкий, єдиний термін, що описує жанр, який функціонує в Мережі. У науковому середовищі вживаються такі терміни, як «віртуальний жанр» (О. Лутовинова, Л. Компанцева, О. Горошко), «електронний жанр» (О. Вавилова, Л. Капаназе, О. Сасенко), «комунікативний сервіс Інтернету», «інтернет-жанр» (О. Горошко), «дігитальний жанр», «цифровий жанр» (Л. Щипіцина), «гіпержанр» (Л. Капаназе), «мережевий жанр» (Г. Трофімова), «жанровий формат віртуального дискурсу» (Л. Компанцева) тощо.

Сьогодні існують різні підходи до визначення поняття мовленнєвого жанру Інтернету. До лінгвістичного підходу належить тлумачення віртуального жанру як засобу комунікації в Мережі, а також типова форма мовленнєвої діяльності в комунікації за допомогою каналів миттєвого обміну повідомленнями (О. Горошко, О. Жигаліна, Л. Щипіцина).

Відповідно, до технічного підходу щодо вивчення мережевої комунікації (інженерні, програмні ресурси, які забезпечують інтернет-комунікацію) виділяють поняття «рухливий жанр», «цифровий жанр» (Л. Щипіцина), «електронний жанр» (М. Макаров, Л. Капаназе, Г. Сасенко).

Неоднозначною є і класифікація мовленнєвих жанрів і текстів Інтернету. Наприклад, Г. Трофімова запропонувала таку теорію вирізнення мережевих текстів:

- за тематичним принципом: новинні, наукові, літературно-художні, ділові, включаючи листування (офіційно-діловий стиль), побутові діалоги;
- за спрямованістю інтенцій: розважальні, пізнавальні, довідково-інформаційні, імперативні та репрезентативні;

- за ступенем розгорнення синтаксичної структури: від згорнутого тексту в ключовому слові пошукового запиту до розгорнутої гіперструктури на основі гіперпосилань;

– за розподілом форм мовлення: концептуально усні та концептуально письмові, а також заздалегідь підготовлені (викладені) і спонтанні;

– за ступенем належності до веб-контенту: традиційні, розміщені в Мережі; традиційні, відредаговані для розміщення в Мережі; тексти, створені спеціально для Мережі з урахуванням її особливостей; тексти, створені в Мережі (окремо виділяються ключові слова і слова-запити);

– за модальними характеристиками: інформативні, спонукальні, оцінні, фатичні, або ритуальні;

– за самотутністю: власне мережеві та перенесені в Мережу з традиційної реальності.

М. Макаров, підкреслюючи важливість «технічного» критерію спілкування в Інтернеті, виділяє такі жанри, як гостьова книга, форум, чат, ICQ та електронна пошта.

Л. Іванов пропонує визначати інтернет-жанри відповідно до їх належності до Мережі: власне мережеві (породжені Мережею) і залучені з інших сфер спілкування [5].

У ракурсі вивчення мовленнєвих жанрів Інтернету з позицій їх хронотопних особливостей уваги потребує структурність і композиційність віртуального дискурсу.

Зупинимось на визначенні жанру, запропонованому О. Лутовіною, який передбачає передусім врахування **структурного та композиційного чинника тексту** [5]. Однією із композиційних особливостей текстів є взаємозв'язок часових і просторових характеристик, зображуваних чи відтворюваних явищ. Водночас важливого значення цей взаємозв'язок набуває і на міжжанровому рівні дискурсу, що свідчить про дискурсоутворювальну функцію окремих жанрів.

Термін «хронотоп» (як і осмислення поняття мовленнєвого жанру) запропонований М. Бахтіним на позначення взаємозалежності художніх просторових і часових характеристик історико-культурних, жанрово-стильових особливостей мистецтва або окремого твору. Дослідник підкреслював наявність формально-змістової категорії хронотопу, за допомогою якої фіксується те, як прикмети часу розкриваються у просторі, а простір вимірюється часом, що визначає композицію жанру й образно-змістову, ціннісно-естетичну спрямованість художніх феноменів.

У традиційному розумінні хронотопу час у художньому творі може бути віднесеним або не віднесеним до історичного часу, може бути безперервним або мати часові перестановки, навмисно уповільненим автором або згорнутим до ремарки, плинути паралельно в різних сюжетних лініях твору тощо. Створюваний простір – певна модель, картина світу, у якому відбувається дія.

У віртуальному жанрознавстві хронотоп є амбівалентним за своєю природою (П. Гриценко). Це інспіровано тим, що комуніканти перебувають

в двох локально-часових позиціях: віртуальній, умовній і реальній. Час залежить від багатьох чинників, зокрема часового поясу, у якому перебуває мовець, форми мовленнєвого жанру (синхронна / асинхронна) тощо.

Компаративні студії текстових структур у літературно-письмовому й усно-розмовному мовленні з точки зору комунікативних реєстрів розглядаються у праці за редакцією Г. Золотової «Коммуникативная грамматика русского языка». Природно-діалогічний текст характеризується загальнотекстовими ознаками реєстрової структурованості, використовує засоби різних реєстрів, у тому числі різноманіття видо-часових дієслівних форм, орієнтованих і на реальний, і на умовний момент мовлення, але відрізняється від літературного та інших жанрово визначених текстів відсутністю композиційної цілісності, спонтанним зсувом осі та точок відліку часу [9, с. 20]. У праці наголошується, що цей не вивчений до цього часу аспект мовлення вимагає спеціального аналізу.

Спільною рисою художнього твору та мовленнєвого жанру Інтернету є те, що хронотоп тут відтворює просторово-часову картину світу та організує композицію твору (тексту), але при цьому не прямо відбиває час і простір, а вимальовує їх умовний образ, саме тому час і простір в обох випадках не тотожний реальності, і це є, власне, образи часу та простору з індивідуальними ознаками й особливостями.

У сфері лінгвістичної науки дослідники наполягають на тому, що в дискурсивному полі категорії часу і простору не мають особливого значення, поступаючись першим місцем суб'єкту та меті висловлювання. Водночас роль соціально-психологічного, соціально-комунікативного поля (людського простору) дискурсу все ж таки неодноразово ставала предметом досліджень науковців (Harré, Gillett, I. Сусов та ін.), а отже, вивчення дискурсу неможливе без інтерпретації його відносно до суб'єктивного часопростору мовця, що передбачає різні хронотопні вияви в системі власне дискурсу.

Мовленнєвий жанр є засобом комунікації, вираженим у нашому випадку у віртуальному комунікативному просторі. На думку Н. Асмус, поява нового виду комунікації – комп'ютерного спілкування – дає змогу говорити про формування особливого комунікативного простору, якому властиві деякі специфічні та недоступні в актуальній реальності умови спілкування [1, с. 18]. Дослідниця визначає таку особливість віртуального простору, як глобальність – розширення простору з «розмиванням» територіальних, вікових, соціальних та інших меж спілкування, а також з існуванням часу без визначень і меж, актуальних тільки «тут і зараз» або наразі: «Під віртуальним часом ми розуміємо колаж, у якому часовий континуум перетворюється

на єдиний синхронний вимір, без початку і кінця та без будь-якої послідовності [1, с. 21].

Л. Компанцева вважає вимір «тут і зараз» не лише психокогнітивним, але й комунікативно-прагматичним, оскільки саме в цьому континуумі розвивається віртуальний дискурс [10, с. 176]. Науковець визначає особливу композиційну та об'ємну просторово-часову побудову текстів інтерактивних жанрових модифікацій Інтернету [10, с. 109].

Г. Трофімова говорить про певну спільну соціальну дійсність «тут і зараз» – довірливий аспект міжособистісної комунікації, а також підкреслює, що унікальність комунікаційного процесу в Мережі пов'язана з переплетенням характеристик міжособистісної та масової комунікації, *діахронністю*, завдяки якій повідомлення зберігається у часі, *діатопністю*, що дає змогу інформаційним повідомленням долати простір [8, с. 120–121].

С. Лещев також наголошує, що віртуальний час сприймається людиною «зараз і тепер», у якому немає ані минулого, ані майбутнього, де присутність змінюється «відвідуванням», екзистенція – анонімністю. Висловлювання багаторічної давнини може чинити вплив на те, що відбувається зараз, і на те, що відбуватиметься надалі. Усе сплетено в тугий вузол, у якому немає часу, все існує актуально [4, с. 117].

О. Галічкіна висловлює думку про дистантність, віддаленість у просторі та реальному часі віртуальних конференцій [3].

Поряд із зазначеним Н. Асмус підкреслює, що мовленнєві жанри інтернет-комунікації повинні визначатися відповідно до сукупності взаємопов'язаних параметрів, до яких належить режим синхронного (чати, онлайн ігри) чи асинхронного часу (гостьові кімнати, форуми) [1].

На нашу думку, саме розуміння віртуального часопростору в такому ключі *глобалізує* віртуальну комунікацію і не дає змоги визначити ідентифікаційні ознаки того чи іншого дискурсу, а відповідно, і мовленнєвого жанру Мережі. Ми вважаємо, що кожний мовленнєвий жанр як елемент конкретного віртуального дискурсу існує в чітко визначеному часі та просторі, які накладають на нього відповідні відбитки, а також актуалізує власний часопросторовий фон у якості хронотопічних дейксисів. Перший чинник має дискурсоутворювальне значення («коригувальну роль у плинності дискурсу» (Л. Компанцева)), а другий утверджує самотність мовленнєвого жанру побутового, інституціонального та інших дискурсів, є їх структурним елементом.

Хронотопні ознаки чітко визначаються в межах інтернет-комунікації, які як окремий віртуальний жанр мають внутрішню організацію. Так, структура форуму – це безліч веб-сторінок, роз-

межованих за певними темами; кожна тема представлена на головній сторінці [7]. Тут ключовим часопросторовим ідентифікатором виступає тип форуму: синхронний чи асинхронний.

Науковий інтерес становить модель часопростору, актуального в мілітарному дискурсі, який найяскравіше репрезентований через соціальні мережі, де часто використовуються форма коментаря до певної теми або питання, висвітленого, наприклад, у певній тематичній групі:

«Подслушано» – соціальна інтернет-група:

«Кто знает почему нет света?»

«Да вроде что-то громыхало в районе автовокзала» [11].

Ясна річ, що актуальне значення та кульмінаційну інформативну роль ці репліки несуть «тут і зараз», однак саме віртуальний час дає змогу ідентифікувати миттєві повідомлення як такі, що належать до мілітарного дискурсу, оскільки вони мають безпосереднє відношення до віртуального комунікативного середовища, яке у реальній дійсності знаходиться в зоні воєнних дій. Такі мовленнєві жанри в переважній більшості марковані режимом синхронного часу, однак відіграють і значну роль у відновленні історичних фактів і подій.

Таким чином, короткі переписки, спонтанні повідомлення є інформативними й актуальними для адресата у конкретний час – «зараз», однак вказівка на часову і просторову локалізацію *«громыхало в районе автовокзала»* має дискурсоутворювальну (коригувальну) функцію – саме це в поданому прикладі дає змогу визначити мілітарну семантику тексту.

Опублікування в Мережі інформативних текстових одиниць інституційного типу нерідко інспірує обговорення викладених у них відомостей у так званих коментарях, що реалізуються у формі віртуального діалогу. Дискусійним є, власне, визначення явища коментаря. Наприклад, Р. Блад говорить про те, що посилання та коментарі входять до структури блога, однак у науковому лінгвістичному просторі коментар нерідко розуміється як самостійний ситуативно-аналітичний жанр, інтернет-жанр (І. Сидорова).

Такі діалоги важко ідентифікувати за визначеним науковцями часопросторовим критерієм «синхронні / асинхронні», вони, на нашу думку, індивідуально хронотопно марковані, що не може залишатися поза увагою під час дослідження віртуального дискурсу.

Г. Трофімова у праці «Языковой вкус интернет-эпохи в России: Функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты» зауважує, що відповідно до функціональної орієнтації простору комунікації в Інтернеті можуть мати місце індивідуальне сприйняття інформації на веб-сторінці, двобічний обмін

інформацією засобом електронної пошти, колективне, групове обговорення проблеми, масова комунікація [8, с. 115]. Від цього, на нашу думку, безпосередньо залежить часопросторова організація того чи іншого мовленнєвого жанру Інтернету, яка актуалізує риси індивідуальності мовця в мережевій комунікації.

Хронотопні індикатори коментарів можуть визначатися відповідно до семантико-прагматичної сфери емоційної оцінки подій мовцями за двома напрямками: констатація подій очевидцями (оперування фактами, опис сучасних або минулих подій тощо), а також вияв особистісних настроїв мовців, емоційні висловлювання, що базуються на індивідуальному світобаченні (за твердженням Л. Компанцевої, «віртуальна особистість – одна з когнітивно-прагматичних одиниць вивчення Мережі» [10, с. 177]). У теорії часопростору такі вияви номінують об'єктивно-атрибутивний та суб'єктивно-психологічний хронотоп (Н. Копистянська, І. Гречаник).

Водночас, на відміну від форуму, тематична ознака коментаря є нестійкою, амплітуда її коливання може значно виходити за межі теми, яка інспірувала цей діалог. Розглянемо особливості організації хронотопу коментаря на такому прикладі (орфографія авторів збережена):

74 года назад Михаил Булгаков внес последние изменения в свой великий роман «Мастер и Маргарита».

Наталья П.

В ці дні, кожного року десь ближче до кінця березня, завжди чіпляюсь оком за цей роман на полиці... Не можу собі пояснити чому))) вже перечитаний, до десятка разів, ледь не напам'ять..., магнетичний)

Владимир Р.

А екранізація «Мастер и Маргарита» заборонена в Україні фашистом Ільченко сейчас. А ви вспоминаете 79-80 годы...

Оксана А.

Я крайне возмущена этим запретом и не только этого талантливого фильма.

Впервые я прочла роман, а он был запрещен, где-то в 1979-80 и вообще ничего не поняла. Вернулась к нему через несколько лет, будучи уже студенткой, и прочла его на одном дыхании. С тех пор это самое любимое мое произведение.

Игорь П.

Вы про Бортко, так ему стыдно за свою работу (хотя она реально средненькая), он сейчас Сталина боготворит. Да и сам роман – для старшего и среднего возраста. Булгаков – обычный украинофоб, так как хотел быть облаканным сильными мира сего, но не вышло... (12).

Хронотопний дейксис наведеного діалогу (див. рис. 1) варіюється у межах суб'єктивно-психологічного часопростору автора репліки («кожного року десь ближче до кінця березня») та об'єктивно-атрибутивного («заборонена в Україні фашистом Ільченко **сейчас**», «он был запрещен, **где-то в 1979-80**», «он **сейчас** Сталина боготворит») (рис. 1).

Підтвердження такої думки знаходимо у положеннях дослідниці Т. Вінокур, яка говорить про те, що саме фатичне мовлення максимально наближує нас до особистості мовця [2, с. 136], оскільки належить до індивідуальної, а не до масової комунікації та поширене переважно у сфері неофіційних стосунків мовця та слухача. Водночас дослідниця виділяє два види часової локації при фатичній мовленнєвій поведінці: «ближнє» коло (зумовлене тим, що відбувається на момент мовлення, стосується тих, хто перебуває на мовленнєвій арені) та «дальнє» коло – теми, які розширюють поле обговорюваної тематики асоціативним шляхом [2, с. 153].

Відповідно до цієї тези мовці вказаного діалогу в часі та просторі усвідомлюють себе в двох взаємозв'язках: «Я тут і зараз (онлайн)» і «Я в

Структури хронотопної організації

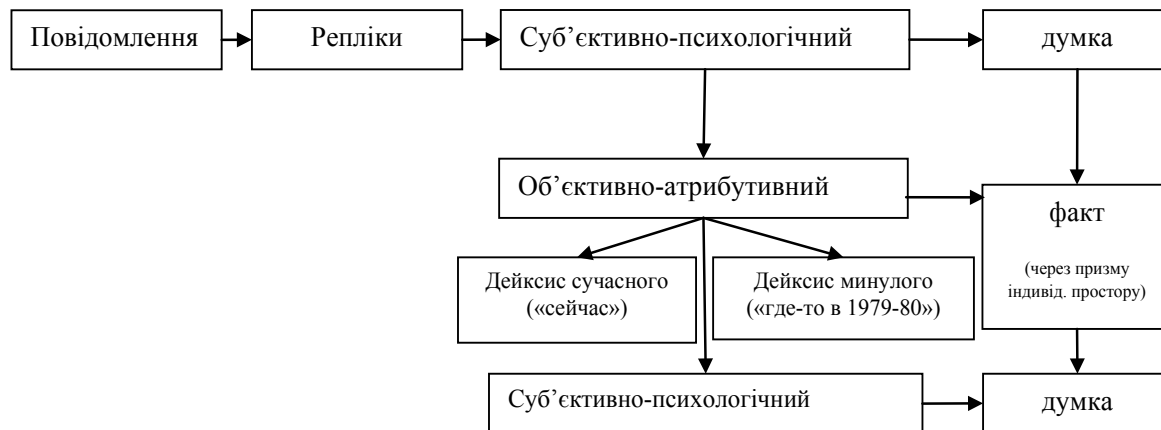

Рис. 1. Структура хронотопної організації

соціально-культурному (у цьому випадку – літературно-мистецькому) середовищі». Для мовців першого прикладу також характерні подібні часопросторові конструкції: «Я тут і зараз (мені потрібна інформація про події)» і «Я в умовах воєнних дій». Таким чином, на основі хронотопних ознак вимальовується елементарна структура віртуального дискурсу та мовленнєвого жанру.

Зазначене дослідження лише частково торкається глобальної проблеми хронотопної ідентифікації мовленнєвих жанрів віртуального дискурсу, оскільки тут об'єктом дослідження стає лише коментар як жанр Інтернету. За результатами вивчення з'ясовано, що для віртуального дискурсу характерний певний хронотоп, у якому функціонують мовленнєві жанри. Кожний із цих мовленнєвих жанрів має індивідуальні часопросторові характеристики, специфічні риси та ознаки. Фа-

тика є однією з ключових особливостей коментаря, що, у свою чергу, враховуючи наближеність до особистості мовця, дає підстави говорити про суб'єктивно-психологічний та об'єктивно-атрибутивний хронотоп коментарів. Такі висновки свідчать, що мовленнєві жанри певною мірою можуть виконувати дискурсоутворювальну (коригувальну) функцію.

Водночас складність визначення місця коментаря у віртуальному дискурсі полягає в необхідності з'ясування релятивності цього явища: розуміння його як факультативного, аналітичного елемента у структурі мовленнєвих жанрів чи гіпержанрів (наприклад, дошки оголошень, каталогів, статей новин, блогу, власне коментаря тощо) або як самостійного мовленнєвого жанру віртуального дискурсу. Це стане предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Асмус Н. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19. / Н. Асмус. – Челябинск, 2005. – 266 с.
2. Винокур Т. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Винокур. – М. : Наука, 1993. – 172 с.
3. Галичкина Е. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций) : автор. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20. / Е. Галичкина. – Волгоград, 2001. – 20 с.
4. Лещев С. Коммуникативное, следовательно коммуникационное : [монография] / С. Лещев. – М. : УРСС, 2002. – 171 с.
5. Лутовинова О. Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса / О. Лутовинова. – Волгоград : Издательство ВГПУ «Перемена», 2009. – 476 с.
6. Макаров М. Основы теории дискурса / М. Макаров. – М. : ИТДК «Гнозис», 2003. – 280 с.
7. Селютин А. Форум как жанр виртуального общения / А. Селютин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.csu.ru/vch/110/020.pdf>.
8. Трофимова Г. Языковой вкус интернет-эпохи в России (функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты) : [монография] / Г. Трофимова. – М. : Изд-во РУДН, 2008. – 300 с.
9. Золотова Г. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. Золотова, Н. Онипенко, М. Сидорова ; под. ред. Г. Золотовой. – М. : Наука, 2004. – 544 с.
10. Компанцева Л. Интернет-лингвистика: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы : [монография] / Л. Компанцева. – Луганск : Знание, 2008. – 528 с.
11. Подслухано // Соціальна група «ВКонтакте» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vk.com/club75455215>.
12. 7 ключей к роману «Мастер и Маргарита»: 74 года назад Михаил Булгаков внес последние изменения в свой великий роман «Мастер и Маргарита» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk-ua.facebook.com/kiev.klab/posts/1219251238103859:0>.